

FREUND TAMÁS

A közösségért való áldozatvállalás biológiai és a társadalmi meghatározottsága

„Mindenható Isten, hallgasd meg mindennapi imádságomat. Töltsd el szívemet angyali tisztaságú szeretettel embertársaim iránt, hazám iránt és honfitársaim iránt! Sugalld nekem, mit és hogyan kell kezdenem, hogy egy korona tőkével, melyet reám bízta, elszámolni tudjak. Gondolkodni és dolgozni akarok éjjel-nappal, életem fogytáig.”

Tisztelt Elnök Urak, Kedves Hölgyeim és Uraim!

Gróf Széchenyi István mindennapi imádságát hallottuk. Széchenyiét, aki e háznak, a szellem házának alapítója, Jékely Zoltán szavaival: „örökös házigazdája”. Egy ilyen fohász után lehet igazán felmérni a kontraszt nagyságát, amely Széchenyi lelkisége és a mai világ eszmét, erkölcsiséget maga alá tipró fájdalmas valósága között feszül.

A minap egy volt miniszter, éppen egy Széchenyi által példaértékűnek tekintett nyugat-európai ország volt minisztere, titokban rögzített beszélgetésen azt mondta: „Bérelhető vagyok, mint egy taxi.....”. Befolyását nem elvek és értékek mentén, hanem napi másfél millió forintnak megfelelő összegért vetette latba. A hét végi választások miatt szándékosan nem hazai példát említettem, pedig lett volna miből válogatni.... A tendencia sajnos általános, az erkölcsi amortizáció, különböző mértékben és sebességgel, szinte minden országot elér. A demokrácia pedig erkölcs nélkül zsákutca, a nagyobb közösségek, mint például egy nemzeti közösség, teljes széteséséhez, elzülléséhez vezet. Nem működnek az önvédelmi mechanizmusok, az egyéni érdekeket a közösségi elé helyező vezetők önzősége rejtve marad, így szelekciós előnyhöz jutnak, a látszatsiker pedig akár példaképpé is teheti őket. Hogy melyik nemzeti közösség, ország mikor éri el az erkölcsi mélypontot, és egy remélt katarzison keresztül a megújulást, az számos társadalmi, gazdasági és kulturális feltételtől, örökségtől függ. Én biológusként egy-két evolúciós szelekciós példát szeretnék kiemelni az állatvilágból, amelyek természetesen csak analógiaként szolgálnak, két okból is. Az egyik, hogy a biológiai evolúció genetikai alapon működik, míg az emberi közösségek fejlődésében a hagyományok, viselkedésminták öröklődnek, általában genetikai komponens nélkül. A másik, hogy éntudatunk, lelkünk, szabad akaratunk megkülönböztet bennünket a tisztán biológiai létezőktől, ösztönlényektől, melyekről a példáim szólnak.

Minden biológiai rendszer alkalmazkodik a megváltozott környezethez, még hozzá úgy, hogy a természetes szelekció a legmegfelelőbb genetikai variáns elterjedésének kedvez. Minél drasztikusabb a környezetváltozás, annál nagyobb adaptációs vagy szelekciós nyomásról beszélünk. Az információ-robbanás, a globalizáció agyunk „környezetében” jelent óriási változást, ami egyfajta adaptációs nyomásként is felfogható az emberi agy és az emberi gondolkodás fejlődésének szempontjából. Agyunk persze próbál kibúvókat keresni, de ezek gyakran zsákutcába vezetnek. Nem lesz adaptív stratégia – bár manapság egyre gyorsabban terjed – az alkoholizmus és a drogos kiútkeresés. De az sem, ha felfedjük az információt, az internet és mobil telefon révén óriásira terjesztjük a szociális kapcsolatrendszerünk hálóját, és megpróbáljuk feldolgozni a szelektálatlanul halmozott ismeret-tömeget. A felszínesen tárolt, érzelmi és motivációs impulzusokkal nem társított információ-csomagok viszont sohasem állnak össze kreatív új gondolatokká, és a tömegessé váló személyi kapcsolatok is kiüresednek, lelkiileg elszáradnak. Mindennek elkerülhetetlen következménye az állandó frusztráció, sikertelenség-érzés és stressz, ami magyarázza a pszichiátriai betegségek, a depresszió, szorongás, pánikbetegség rohamos terjedését. Társadalmi szinten pedig fokozódik a nemzeti közösség szempontjából káros elmagányosodás, individualizmus és önzés.

A nagy környezetváltozás biológiai rendszerek esetében a mutációs rátát is felpörgeti. Ennek jellegzetes példái a vírusokkal fertőzött vagy antibiotikumokkal kezelt baktériumtenyészetek, amelyekben a felgyorsult mutáció révén igen gyors a rezisztens baktériumvariánsok képződése. Vagy a meleg vizű forrásokban élő fonálférgek, melyek szintén fokozott mutációs gyakorisággal képesek alkalmazkodni, ha megváltozik élőhelyük, a forrás hőmérséklete. Tehát a mutációk gyakorisága összefügg a jelentős adaptációt, genetikai változást igénylő új életkörülményekkel, azaz a radikális környezetváltozás mellett megnövekedhet a mutációs ráta, rosszabbodik az örökítő anyag továbbadása a következő generációra. Így nagyobb valószínűséggel jön létre egy jobban alkalmazkodó új genetikai variáns, de mivel a mutációk véletlenszerűek, melléktermékként rengeteg a torzszülött. Az agyunkra nehezedő adaptációs nyomás rontja a kulturális örökségünk, hagyományaink továbbadásának határfokát, aminek következtében megjelennek társadalmi fejlődésünk „torzszülöttei”: a terrorizmus, a vallási szekták, az elmagányosodás és talán a legsúlyosabb, legkárosabb mértékben az önzés.

Az önzés terjedésének a kisközösségek hiánya, életképtelenné válása és az urbanizáció is kedvez. Az emberi agyat ugyanis az evolúció nem arra találta megfelelő megoldásnak, hogy többszázézes vagy milliós közösségekben éljen. Mintegy 50 ezer évvel ezelőtt az ősember 100–200 fős törzsi közösségekben halászott, vadászott, tudta kivel hányadán áll, megosztotta-e vele a szomszéd a sikeres vadászat zsákmányát. Ebben a minimális információs környezetben a szociális viszonyok átláthatóak voltak az emberi agy számára. Azóta mérete, komplexitása, feldolgozó képessége biológiailag minimális mértékben fejlődött, ma is a természeti népek az ősemberhez hasonló kis méretű közösségekben élnek, a leghatékonyabb üzemek, az egyházi közösségek is hasonló méretűek, és egy városi ember telefonos füzetében is általában 100-200 név szerepel. Ez az a méretű közösség, amelyen belül nyilván tudjuk tartani szociális kapcsolatrendszerünket a közösség többi tagjával. Az emberek többsége azonban ennél jóval nagyobb

közösségekben él, aminek óriási hatása van az egyén személyiség-fejlődésére. Hogy milyen is ez a hatás, azt egy ismert biológiai példával, a vérszívó denevérek példájával érzékeltetném.

Ezek a denevérek 30–40 egyedből álló kis közösségekben élnek Dél-Amerika őserdeiben. Éjszakánként valamennyien vadászatra indulnak, de mindig csak néhány denevér talál megfelelő méretű emlősállatot, amelynek véréből jól tud lakni. Nappalaikat egymás hasi tájékának vakarászásával töltik, így tájékozódnak arról, hogy vajon melyik denevér lakott jól előző este. Az éhen maradtak táplálékot kérnek a jóllakott egyedtől, aki képes azt felöklendezni, és ily módon szájából szájba táplálja társait. Egy denevér elvileg akkor járna a legjobban, ha ő mindig kapna a többiektől, amikor kér, de ha tőle kérnek, ő senkinek nem adna. Így ő jutna a legtöbb tápanyaghoz, energiához, és ezáltal ő lenne a leg fittebb, legszaporodóképesebb. Ez viszont ahhoz vezetne, hogy néhány generációváltás után az önző viselkedésre hajlamosító géneket hordozó egyedek szaporodnának el legjobban a populációban. A csupa önző denevérből álló közösség viszont nagy valószínűséggel kipusztulna. Ez azonban mégsem így történik. A denevérek ugyanis nem véletlenül élnek 30–40 fős közösségekben, hanem azért, mert az agyuk pontosan olyan fejlett, hogy a kis méretű közösségükben képesek megjegyezni, ki az, aki önző volt, és ki az, aki nem. És akitől soha nem kaptak, annak ők sem adnak. Ez pedig egyszerűen az önző géneket hordozó denevérek kipusztulásához vezet, s így kiszorul a populáció génállományából az a génegyüttes, amelyiknek a működése önző viselkedésre hajlamosít. Mi történne, ha valamilyen módon rákényszerítenénk ezeket a denevéreket arra, hogy több tízezer, százezer fős közösségekben éljenek? Akkor az önző egyedek rejtve maradnának, senki nem emlékezne rá, ki volt az, aki nem adott. Ebben az esetben az evolúció, a szelekció az önző génállomány terjedésének kedvezne.

Tehát egy genetikailag zárt, nagy méretű közösségben, amelyben az agy kapacitása már nem elég arra, hogy pontosan nyilvántartsa a közösségen belüli szociális kapcsolatrendszerét, a szelekció az önző géneket (viselkedésmintázatokat) részesíti előnyben, míg kis közösségekben, ahol az agy képes a viszonyosság folyamatos követésére, az együttműködést biztosító géneket (viselkedést) támogatja. Ez a törvényszerűség úgy tűnik emberi társadalmakban is működik, természetesen nem a genetikai, hanem a kulturális evolúció szintjén, és olyan embertípus kifejlődéséhez vezet, amely kis közösségben együttműködő, de nagyobb közösségben már önző, és kihasználja mások altruizmusát.

Az önzetlenség mértéke tehát fordítottan arányos a közösség méretével, amelyben megnyilvánul. Családon belül jóval nagyobb lemondásokra képes az ember, mint például a lakóhelye érdekében. Egy kisebb munkahelyi közösségért többre képes, mint falujáért, városáért. De milyen gesztusokra számíthatunk egy nemzeti közösség vagy netán az egész emberiség érdekében? Nemrég múlt el Húsvét, melynek áldozata éppen erre mutat példát, hiszen Jézus a legnagyobbat, az életét áldozta, méghozzá a legnagyobb közösségért, az egész emberiségért. No de nem kell ahhoz a halandó ember számára elérhetetlen krisztusi példáiig visszanyúlni a történelemben,

hogy a saját hazájáért önfeláldozásra is képes embert találjunk. Itt van nekünk, magyaroknak például az 1848–49-es, vagy az 56-os szabadságharc számos vértanúja.

Ma mégis az önzőség terjed, méghozzá rohamosan, és egyre lejjebb a közösségek méretekálóján. Bár sorra alakulnak a környezetvédő szervezetek, népszerű a környezet-tudatosság, az emberek többsége mégsem hajlandó egyéni gesztusokra, például a gépkocsi használat minimalizálására, a klímaváltozás elkerülése, vagy a Föld ökológiai egyensúlya érdekében. De a hazájáért, nemzetéért sem hajlandó komolyabb áldozatvállalásra, aminek mementójaként örökre rajtunk marad a december 5-i népszavazás szégyenfoltja. Holnap pedig már lakhelyéért, munkahelyi közösségéért sem tesz semmit az átlagember, míg a morális leépülés végső fázisában a saját szüleit és gyermekeit is csupán kihasználni lesz hajlandó. Ez a tendencia – aminek okaiként a kis közösségek hiányát, az információ-robbanást, és kulturális hagyományaink átörökítésének rossz hatásfokát emeltem ki – hosszú távon a családok, és rövid távon a nemzeti közösségek széteséséhez vezet. Mert mi történik azokkal a közösségekkel, ahol az önző egyedek aránya túl nagyra nő? Erre a nyálkás penészt hoznám fel példaként:

A nyálkás penész (*Dictyostelium*) amöboid mozgásra képes sejtjei telepeket képeznek, és optimális, nedves környezetben egymás elöl próbálják elfoglalni a jobb tenyészhelyeket. Érthető, hiszen önző módon, mindegyik maga akar jobban szaporodni. Amikor azonban kiszáradás fenyegeti a telepet, akkor néhány ezer sejt feláldozza magát, kiszáradva egy spóratartó szárat képez, hogy spórává alakult testvéreiket kiemeljék a nyálkából. Ezeket a szél, hogy jobb körülmények között új telepeket alkothassanak, továbbröptíti. A korábban önző sejtek tehát az egész telep létét fenyegető veszély hatására hirtelen önfeláldozóvá váltak. Van azonban köztük egy olyan genetikai variáns, amelyik soha nem hajlandó szárrá alakulni, mindig csak spórává. Ráadásul egy olyan kémiai anyagot választ ki, amely a környezetében lévő sejtek szárrá alakulását indukálja! Ha az egyedek szempontjából vizsgáljuk a szelekció irányát, az nyilván az önzőnek kedvez, hiszen ő mindig spórává alakul, elrepül, és tovább szaporodhat. Ha azonban a közösség, a telep szempontjából vizsgáljuk a szelekciót, annak iránya megfordul! Bebizonyosodott, hogy ha ezeknek az önző egyedeknek a gyakorisága elér egy bizonyos százalékot, akkor túl rövidnek lesznek a spóratartó szárok, a spórák a nyálkába ragadnak, és az egész telep elpusztul.

Különösen a jövő határok nélküli Európájában lesz óriási jelentősége annak, hogy mely nemzet fiai számára fontos, hol vállalkoznak, létesítenek munkahelyeket, fizetnek adót vagy végeznek karitatív tevékenységet. Illetve, hogy melyek azok a népek, amelyek polgárai számára az egyén sikeressége az elsődleges, csak az egyéni profit maximalizálására törekednek, mindegy melyik ország területén, mondván, hogy csak sikeres egyénekből lehet sikeres társadalmat építeni. Ez így igaz! De csak olyat, mint a penésztelep, amelynek nyálkájába beleragadtak a saját spórái! Könnyen belátható, hogy mely stratégiát követő nemzet fog túlélni, és melyik tűnik el a történelem süllyesztőjében.

Magyarországon valami nagyon elromlott az elmúlt 60 év, de különösen a rendszerváltozást követő 20 év során. Minden történelmi korban az elit értelmiség és arisztokrácia viselte elsősorban a felelősséget – jól, vagy rosszul – az ország, a nemzet sorsáért, feladata volt a példaadás minden társadalmi réteg számára. A nemesség kötelessége volt a hazát fegyverrel, akár élete árán is megvédeni, lakosságának pedig biztosítani a szellemi, kulturális és anyagi felemelkedés lehetőségét. Gróf Széchenyi István birtokainak egyéves jövedelmét ajánlotta fel a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására, a kor legmodernebb gazdaságpolitikáját, vállalkozásait, technológiáit hozta az országba külföldi útjairól, és honosította meg saját költségén. Ezzel szemben elkeseredve tapasztaljuk, mire mutat példát a mai politikai és gazdasági elit, illetve a közösségi tudatot leghatékonyabban alakító média-értelmiség jelentős része – tisztelet a kivételnek. Mert szerencsére vannak kivételek, vannak még, akik felelősséget éreznek annak a társadalomnak a felemeléséért, amelyből kiemelkedtek, amelyből vagyonuk származik. De sajnos nincsenek elegenden. Vissza kell adni a hitét és erősíteni önzetlen hazaszeretetét azoknak, akiknek lehetősége volna manapság Széchenyihez hasonló nemzetmentő tettekre! A feltétel persze, hogy ezek a tettek becsülettel megszerzett lehetőségekre épüljenek. De mi biztosítja a társadalmi környezet pozitív szelekciós hatását az altruista viselkedésmód számára, ha a média jelentős része nem azokat állítja élénk példaképül, akiknek tettei mögött elsősorban az önzetlen hazaszeretet áll?! Ha a társadalom furcsán tekint azokra – Széchenyit idézem –, akik altruizmusának "nem kell istállóí vagy üzleti érdektől szükségképpen szaglania".

1944-ben más okból volt morális válság Európában. Magyarországról a fasiszta megszállás idején kiállított diagnózis, amit gróf Apponyi György 1944. január 30-án fogalmazott meg a Nemzeti Casino közgyűlésén tartott Széchenyi-émlékbeszédében, sajnos, ma még inkább igaz: „Mert [...] hogy él az ő szelleme, annak legjobb bizonyítéka az, [...] hogy a közélet, a gazdasági élet minden terén ma is állandóan hivatkoznak Széchenyi Istvánra, hivatkoznak rá olyanok is, akik pontosan az ellenkezőjét csinálják annak, mint amit ő hirdetett. [...] Ha azonban nem hatja át a nemzeti életet a magasabb rendű szellem, az önzetlenség, az önfeláldozás, s mindaz, amit ő szellemi téren ránk hagyott, akkor Széchenyi István élő alkotásait sem fogjuk tudni megtartani.” Apponyi Györgyöt, beszéde elhangzása után letartóztatták, majd a mauthauseni koncentrációs táborba szállították.

Nagyobb nemzetközi támogatásra ma sem számíthatunk... De miért is várnánk segítséget vagy útmutatást Európától, ha a folyamatok iránya ott sem kedvező, ott is egyre több a „bérelhető” politikus, másrészt az esetek többségében az EU tagországok ellenérdekeltek. Wass Albert ezt már 1947-ben, a Magyar cirkusz című versében, remekül érzékeltette: Az ásító, fogadásokat kötő közönség – a körülöttünk lévő Európa – kárörvendően tekint ránk, amint a cirkusz porondján nevetségessé tesszük magunkat, amint a „vörös”, a „zöldinges”, az „Árpád-címeres” és a „gatyás paraszt” gyilkolják egymást.

Vajon mi változott azóta? A megosztottság semmit sem, és a páholyokból rajtunk mulató európai polgártársaink viszonyulása sem lett kegyesebb vagy megértőbb irántunk. Rá kell döbbernünk végre, hogy szinte mindannyiunkban, más és más mértékben, megfogyatkozott a haza és honfitársaink iránti önzetlen szeretet, ami az önpusztítás felé viszi nemzetünket! A folyamatok visszafordításában, az erkölcsi megújulásban csak magunkra számíthatunk. Ezt a társadalmat csak egymásért is tenni képes önzetlen emberekből lehet újraépíteni; kezdve a családdal, majd a kis közösségekkel, míg el nem jutunk a hazájáért is áldozatokra kész honpolgárokig. Ez megoldást hozhatna az önzőségéből fakadó, súlyos demográfiai problémánkra is. Hinnünk kell abban, hogy új idők jönnek, amikor megfér egymás mellett a közösségi és az egyéni érdek, a hazaszeretet és az önmegvalósítás, melyek egymásra pozitívan visszacsatolva válhatnak a legnagyobb erővé. Ahogyan Arany János Széchenyi emlékezete című versében írja:

*„S lőn új idő - a régi visszacsökkent -
Reményben gazdag, tettben szapora;
A „kiseded makk” merész sudárba szökkent;
Ifjú! ez a kor: „Széchenyi kora.”
Nézd az erőt: hatása mily tömérdek -
De ne imádj: a munka emberé -
Szellem s anyag, honszeretet s önérdek
Mily biztosan lejt a közjó felé.”*

Köszönöm, hogy meghallgattak.

*(Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Dísztermében, 2010. április 8-án,
gróf Széchenyi István halálának 150. évfordulóján)*